

Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde Korunan Üç Adet Kur'ân-ı Kerîm'in Tezhiplerinin İncelenmesi

Analysis of the Illuminations of the Three Qur'ans Preserved in the Central Library of the Presidency of Religious Affairs

Şerife Ümran ÇAVUŞOĞLU¹, Muhammet BİLGEN²

Özet

Geçmişten günümüze Türkler hakim oldukları coğrafyalarda kendi kültürlerini, buldukları coğrafyanın kültürü ile harmanlayarak, kendi sanat anlayışlarını geliştirmişlerdir. Bu kültürel birikimlerini, gelecek kuşaklara aktarmak için yazıyı, bezemeyi, kısacası sanatı kullanmışlardır. Sanat bir kitabın bünyesinde cilt, ebru, hat, minyatür, tezhip olarak vücut bulmuştur. Tezhip Orta Asyadan günümüze kadar gelen Türk sanatlarından. Türklerin ilime verdikleri önem onların kitap sanatlarına yansımıştır. Türklerin İslamiyet'i seçmeleri ve kutsal kitabı süslemeleri de tezhip sanatında ilerlemelerini sağlamıştır. Bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesinde korunan Klasik döneme ait oldukları düşünülen üç adet 000645, 000071, 000059 envanter numaralı Kur'ân-ı Kerîm'in tezhipleri incelenmiştir. Eserlerin görselleri dijital ortamda yapılan arşiv taramasından elde edilmiş ve ayrıca eserler buldukları kütüphanede yerinde incelemeye tabi tutulmuştur. İstinsah tarihi belli olmayan yazma eserlerin işçilik, motif, kompozisyon, üslupsal özelliklerine bakılarak tezhiplerinin hangi döneme ait olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bulgulara göre çalışmada incelenen Kur'an süslemelerinin Klasik dönem tezyinat özelliklerini taşıdığı düşünülmektedir. Çalışmada incelenen yazma eserlerin tezhiplerinin detaylı çizimlerle ve yazılı olarak kayıt altına alınması, Türk sanatı ile ilgili çalışma yapan araştırmacılara kaynak oluşturması ve gelecek nesillere aktarılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yazma Eser, Kur'an-ı Kerîm, Tezhip, Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi

Abstract

From past to present, Turks have developed their own understanding of art in the geographies they ruled, by mixing their own culture with the culture of the geography they were in. In order to transfer this cultural accumulation to future generations, they used writing, decoration, in short, art. Art is embodied in a book as binding, marbling, calligraphy, miniature and illumination. Illumination is one of the Turkish arts from Central Asia to the present. The importance that Turks gave to science has been reflected in their book arts. Choosing Islam and their adornment of the holy book also enabled them to advance in the art of illumination. In this research, the illuminations of the Qur'an with the inventory numbers of 000645, 000071, 000059, which are thought to belong to the Classical period and preserved in the Central Library of the Presidency of Religious Affairs, have been analyzed. The visuals of the works have been taken from the archive scanning in

¹Yozgat Üniversitesi, Akdağmadeni Meslek Yüksekokulu, Yozgat
²Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Kastamonu

ORCID:

Ş.Ü.Ç.:0000-0002-6573-6508

M.B.:0000-0002-9132-3950

Corresponding Author:

Şerife Ümran ÇAVUŞOĞLU

Email:

sucavusoglu@gmail.com

Citation: Çavuşoğlu, Ş. Ü. ve Bilgen, M. (2022). Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde korunan üç adet Kur'ân-ı Kerîm'in tezhiplerinin incelenmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12 (4): 882-895.

Submitted: 11.11.2022

Accepted: 19.12.2022

the digital environment and they have also been analyzed on-site in the library. It has been tried to determine which period the illuminations of the manuscripts, whose copy date is not known, belong to by looking at the workmanship, motif, composition and stylistic features. According to the findings, it is thought that the ornaments of the Qur'an analyzed in the study have the characteristics of classical period ornamentation. It is aimed to record the illuminations of the manuscripts analyzed in the study with detailed drawings and in writing, to create a resource for researchers working on Turkish art and to transfer them to future generations.

Keywords: Manuscript, Qur'an, Illumination, Central Library of the Presidency of Religious Affairs.

1. GİRİŞ

Tezhip, kelime olarak altınla tezyin etmek anlamına gelir (Taşkale, 1997: 110). Arapça zehep kelimesinden türeyen, temel malzemesi altın olan, çeşitli renkte boyalar ve ince kıllı fırçalarla yapılan bir kitap süsleme sanatı olarak tanımlanmaktadır (Özönder, 2003: 198; Kaygusuz, 2016). Fakat günümüzdeki kullanımına dikkat edersek tezhip çeşitli renkte boyalar ve altın varak kullanılarak ince kıllı fırçalar yardımıyla kağıt ya da kağıt türevi malzemeler üzerine hat sanatı, minyatür, ebru gibi sanatlarla birlikte ya da yalnız başına uygulanan naturalist, anti-naturalist bitkisel-geometrik motifler, mitolojik ya da hayali figürlerden oluşan desen ve kompozisyonlar kullanılarak tasarlanan mutlak güzellik kaygısı güden çalışmalarlardır (Özen, 1985; Kaçar ve Bilgen, 2020).

İlmi, edebi konularda hazırlanmış yazmalarda da karşılaşılan tezhip, daha çok Kur'ân-ı Kerîm, dua kitapları gibi dini konulu eserlerde bulunur. Hemen hemen her dönemde Kur'ân-ı Kerîm'ler saygı göstergesi olarak çok zengin tezhip örnekleriyle süslenmiştir (Dilber, 2022). Tezhibin kitaplarda uygulandığı alanlar zahriye sayfaları, serlevhalar, hatime (ketebe) sayfası, başlık tezhibi alanları (sûrebaşı, cüzbaşı, konu başı), beyne's sûtür (sadır arası), durak, gül ve koltuk süslemeleridir (Binark, 1964). Dini konulu yazmalar ile diğer konularda hazırlanmış yazmaların süslemelerinde farklılıklar gözlemlenebilir. Özellikle serlevha (başlık) tezhibi daha çok Kur'ân-ı Kerîm süslemelerinde görülür.

Türklerin İslamiyete geçmesiyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in yazılması ve süslenmesine ayrıca önem verilmiştir. Selçuklular ve Beylikler devrinde Konya merkez olmak üzere Türkler'in Anadolu'ya yerleşmelerinin ardından sanat faaliyetlerine ve kitap sanatına ilginin arttığı bilinmektedir. XI. ve XII. yüzyıldaki politik karışıklıkların sona ermesiyle, Seçuklu tezhibi XII. yüzyılda gelişerek XIII. yüzyıl sonlarında güzel örneklerini vermeye başlamıştır. Özellikle Mesnevî bezemelerinde devrin müzehhipleri bütün hünerlerini ortaya koymuştur (Derman, 2012). XII, XIII ve XIV. yüzyıllarda bütün İslâm ülkelerinin kitap sanatlarında ve diğer bezemelerde hâkim olan geometrik desenler ister pano özelliği taşıyın, ister ulama tarzında düzenlenmiş olsun kuruluşundaki geometrik düzen en önemli ve hâkim özelliğidir. Desende motiflerin yerini geometrik şekiller almıştır (Biol, 2012)

XV. yüzyılın ikinci yarısı XVI. yüzyılın başı olarak tarihlendirdiğimiz Fatih dönemi üslubu özellikleri ayrıntılı bir şekilde çizilmiş iri hatâyî motifinin yoğun olarak kullanılması, sade ve küçük yapraklar ve desen içinde zemine serpiştirilmiş küçük bulut parçalarının kullanılmasıdır. İri hatâyîlerin taç yapraklarının kendi üstüne katlanan üç boyutlu görüntüleri bu döneme özgü bir husus olup Baba Nakkaş'ın çalışmalarında izlenen bir özelliktir. Yekberk motifi tasarımlarda sıkça yer alır (Derman, 2012). Fatih devrinde kitaplarda görülen tezhipler özellikleri bakımından, Türk kitap sanatları tarihinde ayrı bir ekolün örnekleri olarak karşımıza çıkar (Binark, 1969).

II. Bâyezid dönemi Türk tezhip sanatında klasik devrin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu dönemde eserlerde görülen motif ve desenlerdeki gelişme, renklerdeki olgunluk, işçilikteki incelik ve kullanılan malzemelerin kalitesi göze çarpar. II. Beyazıt Döneminde kompozisyon anlayışı ve

sayfa yapısının değişmesi ile birlikte üslubun, Fatih döneminde üretilen eserlerden farklı bir gelişim yolu izlediği görülür (Biol, 2017).

XVI. yüzyılın klasik tezhipleri renk, motif ve kompozisyon zenginliği, desenlerde görülen çeşitlilik ve zerafet, lacivert zemin rengi üzerine altının bol ve renklerle uyum içinde kullanılışı bu devrin başlıca belirgin özelliklerindedir. Başlıklar çeşitlenmiş; dikdörtgen başlık (sûrebaşı, unvan) tezhibinin üstüne taç, mihrap formları ya da dilimli şekilde tasarlanmış süslemeler eklenmiştir. Tığlarda da tasarımlar zenginleşmiş, rumilerin katılmasıyla zarif kompozisyonlar ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılın sonrasında tığ tasarımlarında çiçek motiflerine rastlanır (Özen, 2003).

XVI. yüzyılda Şahkulu ve Kara Memi kendi üsluplarını ortaya koymuşlardır. Bu dönemde yaygın olarak saz üslubu kullanılmıştır. Bu üslubun karakteristik motifleri kıvrık, sivri uçlu hançer formundaki yapraklar ve hatayiler gibi bitkisel motiflerdir. Özellikle iri ve kıvrık hançer yapraklarının sırt çizgisi kalın çekilmiş uygulamaları XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde 1520 yılında İstanbul Saray nakkaşhanesinin ehli hiref örgütüne girmiş olan Şahkulu'nun yorumuyla Türk tezhip sanatına kazandırılmıştır (Mahir, 1988).

Şahkulunun vefatıyla saray sernakkaşı olan Kara Memi, XVI. yüzyıl üslûbunu devam ettirmiş, Türk bezeme sanatına yeni bir üslup anlayışı getirmiş, klasik kuralların dışına çıkarak bahçe çiçeklerini (gül, lale, karanfil, sümbül, nergis, bahar dalı veya meyve vermiş ağaçlar vb.) kısmen üsluplaştırarak tezhibe dahil edilmesinde ilk adımı atarak kullanılmasına vesile olan sanatkardır (Derman, 2013; Biol, 2012).

XVII. yüzyılda klasik tezhip özellikleri kısmen devam etmiş klasik dönem eserlerindeki kompozisyon düzeni ve renk anlayışına benzer tezhipler yapılmıştır. Altın tezhipte daha bol kullanılmıştır.

XVIII. yüzyıldan itibaren ise Batı etkisi süsleme sanatlarında kendisini gösterir. Batı merkezli bu sanat anlayışı, "Türk Rokokosu" olarak isimlendirilen yeni bir üslubun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu üslup XIX. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Süslemelerde natüralist bitkisel motifler, klasik dönemde kullanılan motiflerin yerini alır. Motifler renk ve biçimleri itibariyle tabiattaki görünüşlerine bağlı kalınarak ışık-gölge etkisi verilerek çalışılır. Dallar, yapraklar, çiçekler, ya vazolar, kaplar içinde ya da fiyonklarla bağlanmış şekilde resmedilir. Bazı durumlarda aşırıya varan "S", "C" kıvrımları ve girift profiller süslemeyi tamamlar. XIX. yüzyıl ortalarında ise abartılı biçimlerde ve doymamış renklerle yapılan tezhip sanatı, Türk tezhip sanatının klasik dönemdeki özelliklerini yitirerek farklılaşmıştır (Özcan, 1990).

Türk tezhip sanatının gelişimi ve değişimi XVIII. yüzyılda batının etkisine girmiş ve hem batı etkisi ile hemde matbaanın gelişmesinin etkisi ile günümüzde levhalara taşınan bir gelişim süreci geçirmiştir (Kaçar ve Bilgen, 2020).

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemlerinde kitap sanatlarına olan ilgi azalmış ve uzun bir aradan sonra 1882 yılında Osman Hamdi tarafından İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesinde kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi'nde kitap sanatlarına ilişkin eğitim yeniden başlamıştır. 1915 tarihinde Medresetü'l Hattatin faaliyetlerine başlamıştır. Fakat medreselerin kapatılması ve Latin alfabesine geçilmesi gibi sebeplerden ötürü 1970 tarihine kadar kitap sanatları alanında yapılan çalışmalar sekteye uğrayarak devam etmiştir. 1980 yılında üniversitelerde kitap sanatları ile ilgili eğitim verilinceye kadar geçen zaman zarfında, Süheyl Ünver'in kişisel gayretleri ile kitap sanatları ile ilgili çalışmaların devam ettiği görülür (Taşkale, 2015).

Tezhip sanatının unutulmaması ve günümüze sağlıklı şekilde gelebilmesi için İsmail Hakkı Altunbezer (1882-1994), Rikkat Kunt (1903-19986), Muhsin Demironat (1097-1983) ve Süheyl

Ünver (1898-1986) gibi hocaların ve onların yetiştirdikleri öğrencilerin kişisel gayretleri son derece önemlidir (Sertyüz, 2009).

Bu doğrultuda çalışmamızda Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesinde yazma eserler bölümünde ki bütün eserler incelenerek süslemeleri aynı dönem özelliği gösteren üç yazmanın tezhipleri araştırmaya konu edilmiştir. Öncelikle eserler kütüphanenin resmi sitesi üzerinden incelenerek belirlenmiş daha sonra da eserler yerinde incelenmiştir. Çalışmada kullanılan eserlere ilişkin detaylı fotoğraflar Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nden alınmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nden alınan fotoğraflar haricinde başka fotoğraf kullanılmamıştır. Bu sebeple fotoğrafların altına ayrıca kaynak belirtilmemiştir. Eserlerdeki tezhiplerin renk, motif, desen ve kompozisyon özellikleri incelenerek, iççilik ve üslup özellikleri doğrultusunda hangi döneme ait oldukları belirlenmeye çalışılmıştır. Eskizler yardımıyla yaklaşık boyutlarında dallar, motifler ayrı ayrı tasarım aşamaları ile birlikte pafta pafta gösterilerek çizimleri yapılmıştır. İstinsah tarihi belli olmayan eserlerin süsleme özelliklerine bakılarak bu eserlerin hangi dönemde tezhiplerinin yapılmış olduğu ile ilgili görüş beyan edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre çalışmada incelenen Kur'an-ı Kerimlerin Klasik döneme ait oldukları düşünülmektedir. Yapılan analiz çizimleri ve incelemeler ile çalışmaya konu edilen yazmaların detaylı belgelemesinde yapılmıştır. İncelenen eserlerde kullanılan motifler ayrıca bir çizelge şeklinde çalışmanın sonunda sunulmuştur.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın konusunu, Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde korunan yazma eserlerden üç adet Kur'an-ı Kerim'in tezhiplerinin tezyini açıdan incelenmesi oluşturmaktadır. İncelenen Kur'an-ı Kerim'lerin yazarı, müstensihi, istinsah tarihi belli değildir. Eserlerden ikisinde serlevha tezhibi bulunurken diğesinde zahriye tezhibi, serlevha tezhibi ve surebaşı tezhipleri görülür. Bu eserlerin, tezhip sanatları açısından motif, renk, tasarım ve kompozisyon özelliklerinin incelenmesi ve analizleri çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Tezhip sanatı ile ilgili bazı yayınların içerikleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir.

Birol (2017), Klasik Devir Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri, adlı kitapta ilk bölümde sanatın tanımı, tezyini sanatlar ve sanatta geleneğin yeri, ikinci bölümde tezyini sanatların genel olarak tanımı, nakkaşhane geleneği ve ehl-i hiref örgütünden bahsedilmiştir. İkinci bölümde tasarım, desen çizim tekniği, motiflerin çizilmesi, desenlerin yüzeye nasıl geçirileceği hakkında bilgiler verilmiş, üçüncü bölümde desen çizimindeki yardımcı unsurlardan (cetvel, arasuyu, tığ vb.) anlatılmış ve görsellerle desteklenmiştir. Son bölümde ise desen çeşitler, sınıflandırılması ve örneklerle zenginleştirilerek sunulmuştur.

Binark (1975), Eski Kitapçılık Sanatımız, adlı kitabında geleneksel kitapçılık sanatımızın bütün dallarından bahsetmiş matbaa, cilt, ebru, tezhip, hat, minyatür sanatlarının tarihçeleri, dönemsel özellikleri, nasıl yapıldıkları, kullanılan malzemeler, hakkında bizlere bilgiler sunmuştur.

Derman (2010), Tarihimizde Mushafların Bezenmesi isimli makalede; Mushaflarda görülen tezhipli alanların ; zahriye sayfası, serlevha, hatime (ketebe) sayfası, başlık (sûrebaşı, cüzbaşı, konu başı, bahir başı), beyne's sütün (satır arası), duraklar, güller ve koltuk tezhipleri gibi alanların tezhiplerinin tanım ve açıklamalarını yapmıştır.

Özcan (2009), Hat ve Tezhip Sanatı, adlı kitap iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde hat sanatının başlangıcından günümüze kadar geçirdiği evreler ve hat sanatında kullanılan malzemelerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde tezhip sanatının dönem ve üslup özellikleri açıklanmış. Tezhip sanatındaki tasarım, kurgu ve desen özelliklerine, kullanılan motiflerin özelliklerinden de bahsedilmiştir.

Özen (1985), *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, isimli eser, kitap sanatlarına ilişkin tanım ve terimlerin açıklandığı sözlüktür.

Özen (2003), *Türk Tezhip Sanatı*, Türk tezhip sanatının tanımı, tarihçesi hakkında bilgiler verilmiş, kitaplardaki süsleme alanları açıklanmış, tezhibin nasıl yapıldığında bahsedilmiştir. Eserde örnek çalışmalar da yer almaktadır.

Taşkale (1994), *Tezhip Sanatının Kullanım Alanları*, adlı sanatta yeterlilik çalışmasında birinci Bölümde tezhibin tanımı, tarihsel gelişimi, tezhipte kullanılan motifler, tezhipte desen ve uygulamalar ve kullanılan malzemeler, ikinci bölümde tezhibin kullanım alanları; yazma kitaplar, fermanlar ve tuğralar, levhalar, madalyonlar, kitap kapları, minyatürler, kubur, kutu, sandıklar ve tezhip sanatının nadir görüldüğü alanlardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde malzeme Türk motiflerinin günümüz beğeni ve ihtiyaçları doğrultusunda uygulanabilirliği, dördüncü bölümde ise tezhip sanatı hakkında sonuç ve değerlendirmeler bilgileri sunulmuştur.

3. YÖNTEM

Çalışma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak, tarama ve betimleme teknikleri, literatür taraması ve araştırmaya konu olan eserlerin tezhiplerinin desen analizleri yapılarak gerçekleştirilmiştir. Türk tezhip sanatının, Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde yer alan üç adet Kur'an-ı Kerim yazmalarının sayfalarındaki örneklerinin incelenerek Türk tezhip sanatı ile ilgili araştırma yapan araştırmacılara kaynak oluşturması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmaya konu olan ve Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesinde korunan, el yazması Kur'an-ı Kerimler incelenmiş, Eserlerin görsellerine online olarak erişilmiş ve eserler yerinde Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi yazma eserler bölümünde görevliler eşliğinde özel koruma önlemleri alınarak incelenmiştir. Kütüphanenin dijital ortamından elde edilen görsellerden verilerin anlaşılabilmesi durumunda net ve doğru bilgiye ulaşılabilmesi için eserlerin yerinde incelenmesi tercih edilmiştir. Çalışmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde korunan yazmalar oluşturmakta, örneklemini ise 000645, 000071, 000059 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim süslemeleri oluşturmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi, yazma eserlerinin görsellerine, araştırma yapan araştırmacılar için internet ortamında erişim hizmeti sunmaktadır. Kütüphanede yapılan araştırma sonucunda 000645, 000071, 000059 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim'lerin dönem, üslup, kompozisyon düzenleri, tasarım ve kullanılan motifler açısından tezyinatı değerlendirmeye alınmıştır. Tezhipli sayfalarının çizimleri (desen analizleri) eserin ölçeklendirilmiş fotoğrafları üzerinden yapılmıştır. İncelenen eserlerin desen analiz çizimleri, renk, motif ve kompozisyon özellikleri aşağıda bulgular başlığı altında sistematik olarak verilmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR

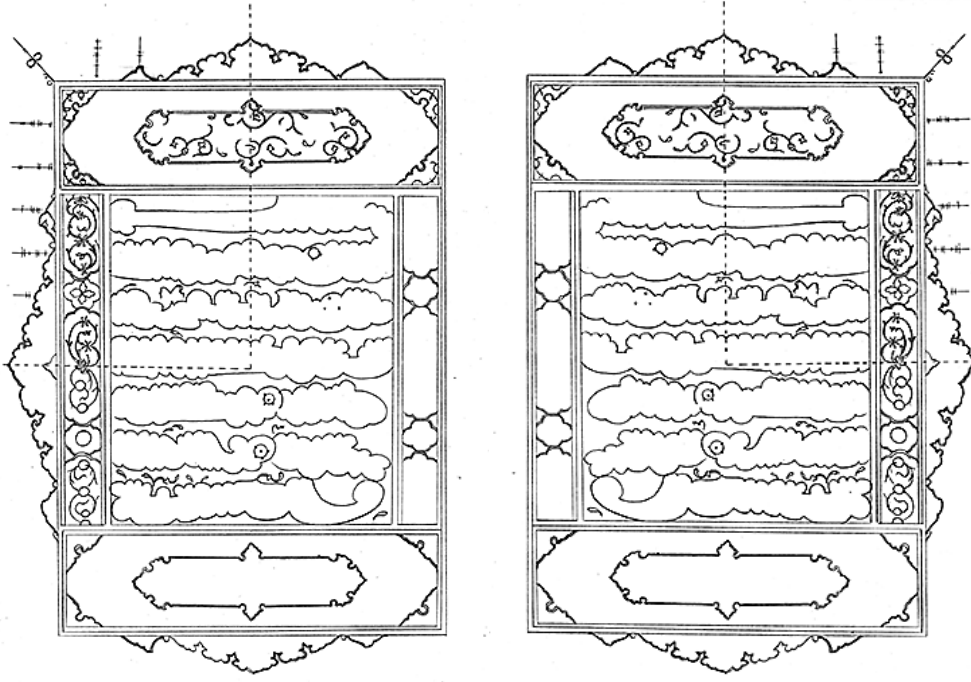
4.1. 000645 Envanter Numaralı Yazma Eserin Tezhiplerinin İncelenmesi

El yazması "Kur'an-ı Kerim" in yazarı, müstensihisi, istinsah tarihi belli değildir. Ölçüleri 460x310 mm'dir. Eserde yazı alanı 320x210 mm'dir. Eserin 1b ve 2a sayfaları serlevha formunda tezhip yapılarak bezenmiştir. Metin satır araları beyne's sütur tekniğinde dendanlarla sınırlandırılmıştır. Beyne's süturun aralarında bulut motifi ve sâde bitkisel motifler kullanılmıştır. Zemin rengi boyanmamış doğrudan kâğıt üzerine çalışılmıştır. Duraklar çarkıfelek görünümü verilmiş sıvama altınla renklendirilmiştir. Unvan tezhip alanında dendanlarla sınırlandırılmış, beyzi bir form oluşturulmuştur. Zemin kâğıdın kendi renginde bırakılmıştır. Altın ile bitkisel süslemeler yapılmış ve yazı da altınla yazılmıştır. Unvan alanının köşelerinde dendanlarla zemin ayrılmış ve yazı alanındaki süslemenin aynısı burada yapılmıştır. Zemin açık kobalt mavi ile boyanarak içerisine altın ile bitkisel bezemeler yapılmıştır. Fatıha ve Bakara surelerinin sağ ve sol tarafında yazı ölçüsünde koltuk alanları oluşturulmuştur. Koltuk alanlarında ¼ simetri oranında

hazırlanmış desen yerleştirilmiştir. Zeminde geniş alanlarda açık kobalt mavi tercih edilmiştir. Motiflerde altın kullanılmıştır. Koltuk alanları dendanlarla paftalara (bölümlere) ayrılmış, bu bölümlerin zemin rengi kobalt mavi, bordo ve kâğıdın kendi renginde bırakılarak oluşturulmuştur. Bordo rengi daha çok küçük alanlarda tercih edilmiştir. Paftaların içerisi çift tahrir tekniği ile yapılmış sade bitkisel bezmelerle süslenmiştir. Fatiha ve Bakara sureleri, unvan ve koltuk alanlarının çevresi altın cetvellerle çevrelenmiştir. Her iki sayfanın üç dış kenarındaki dış pervaz alanlarına her kenara birer tane gelecek şekilde taç tezhibi oluşturulmuştur. Açık kobalt mavi üzerine altın ile bitkisel bezemelerle süslenmiştir. Bu alanların etrafına havalı tahrir yapılmış ve üzerine zarif tığlar çıkarılmıştır. Tığlarda geometrik şekiller ve köşelerde rumi kompozisyonları çift tahrir tekniğinde bezenmiştir. Tığlarda ve zeminde kullanılan renk açık kobalt mavidir (Resim 1, Çizim 1).

Resim 1: 000645 Envanter Numaralı Eserin Serlevha Tezhibi (Bakara-Fatiha)

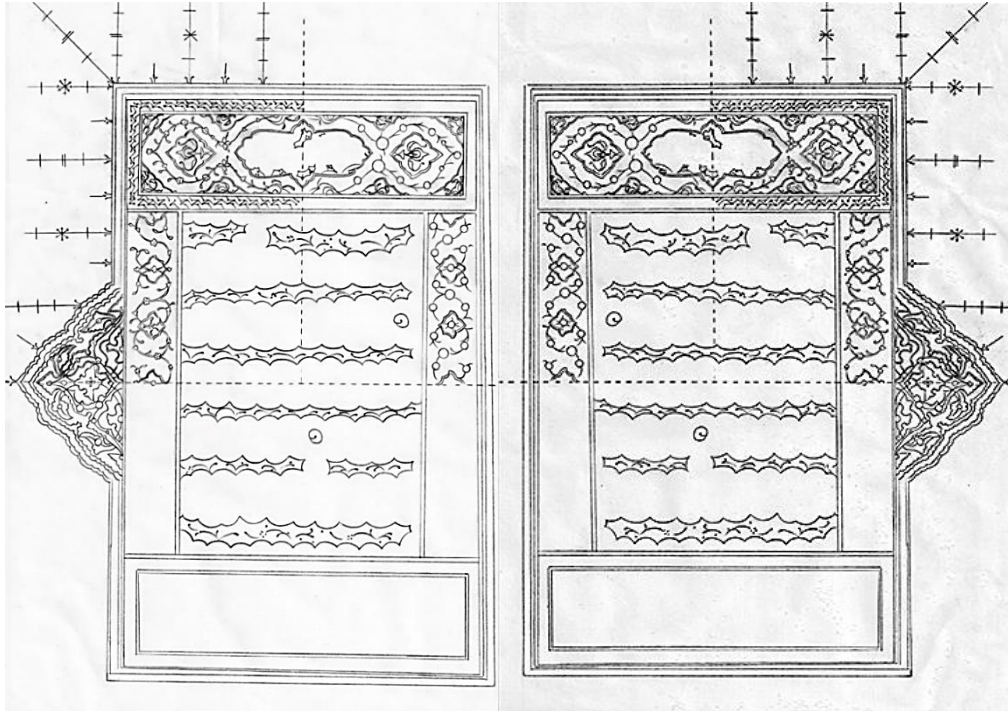
Çizim 1: 000645 Envanter Numaralı Eserin Serlevha Tezhibi (Bakara-Fatiha)

4.2.000071 Numaralı Yazma Eserin Tezhiplerinin İncelenmesi

El yazması eser, 000071 envanter numaralı Kurân-ı Kerîm'dir ve yazarı, müstensihi, istinsah tarihi belli değildir. Sayfa ölçüleri 320x230 mm ve 12 satır yazı alanından oluşmaktadır. Eserdeki yazı alanı 210x130' mm.'dir. Eserin 1b ve 2a sayfalarında serlevha tezhipleri görülür. Fatiha ve Bakara surelerinin satır araları beyne's sütün tekniğinde dendanlarla çevrelenmiştir. Beyne's sütün aralıklarına çift tahrir tekniğinde sâde bitkisel bezemeler yapılmıştır. Beyne's sütün alanlarının zemin rengi kâğıt renginde bırakılmış ve desenler doğrudan kâğıt üzerine çalışılmıştır. Yazı alanının sağ ve sol kenarında yazının ölçüsünde koltuk alanları $\frac{1}{4}$ oranında simetrik hazırlanmış desen kompozisyonu ile bezenmiştir. Motiflerde kırmızı, sarı, beyaz renkler kullanılmıştır. Dendanlarla zemin ayrılmış, dendanlarla oluşturulan bu kapalı formların içine altın ve kırmızı sürülerek zemin renkleri oluşturulmuştur. Bu kapalı formların dışında kalan alanlarda ise kobalt mavi tercih edilmiştir. Unvan tezhibinin olduğu bölümde yazı alanı dendanlarla (iplik) sınırlandırılmıştır. Bu alanın iki uç tarafına yazı alanından kopuk olarak salbek olarak nitelendirebileceğimiz bir alan oluşturulmuştur. Bu zeminin içi altınla renklendirilmiş, siyah renk rumilerle bezenmiştir. Diğer alanlarda yine kobalt mavi kullanılmıştır. Köşelerde ve kenarlarda ise kapalı formlar içerisinde rumi kompozisyonlar oluşturulmuş, bu kapalı formların içi ise kırmızı ve siyahla renklendirilmiştir. Unvan alanlarının etrafı zencerek kompozisyonundan oluşmuş pervazla çevrelenmiştir. Fatiha ve Bakara yazı alanlarının etrafı ise sadece cetvellerle sınırlandırılmıştır. Sayfadaki unvan tezhibi süsleme alanının aynısı yazı alanı altında da kullanılmıştır. Yazı ve süslemenin etrafı cetvellerle çevrelenmiş, 1b sayfasının sağ kenarında görülen taç tezhibi 2a sayfasının sol kenarında da oluşturulmuştur. Taç tezhibinin zemininde kırmızı, siyah, kobalt mavisi ve altın kullanılmıştır. Cetvellerin etrafına havalı düz cetvel çekilmiştir. Bu cetvellere konulan noktalardan zarif tığlar çıkarılmıştır. Tığlarda ise zeminde kullanılan mavi renk kullanılmış ve zarif bitkisel motifler tercih edilmiştir (Resim 2, Çizim 2).

Resim 2: 000071 Envanter Numaralı Eserin Serlevha Tezhibi (Bakara-Fatiha)

Çizim 2: 000071 Envanter Numaralı Eserin Serlevha Sayfası (Bakara-Fatiha)

4.3.000059 Numaralı Yazma Eserin Tezhiplerinin İncelenmesi

Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde 000059 envanter numarası ile kayıtlı Kur'ân-ı Kerîm'in yazarı, müstensihisi, istinsah tarihi belli değildir. 320x190 milimetre ölçülerindedir. Eserdeki yazı alanı 200x110 mm'dir. Eserin zahriye sayfaları, klasik renkli tarzda her iki sayfada karşılıklı olarak madalyon (yuvarlak) formunda tezhiplenmiştir. Madalyon formundaki klasik tezhip 1/32 simetri oranında hazırlanmıştır. Zahriye tezhibinin ortasındaki yazı alanı altın zeminlidir. Yazı beyaz üstübeç mürekkep ile yazılmış ve yazının etrafı bitkisel bezemelerle süslenmiştir. Yazı da İsrâ Suresi 88. âyete yer verilmiştir.

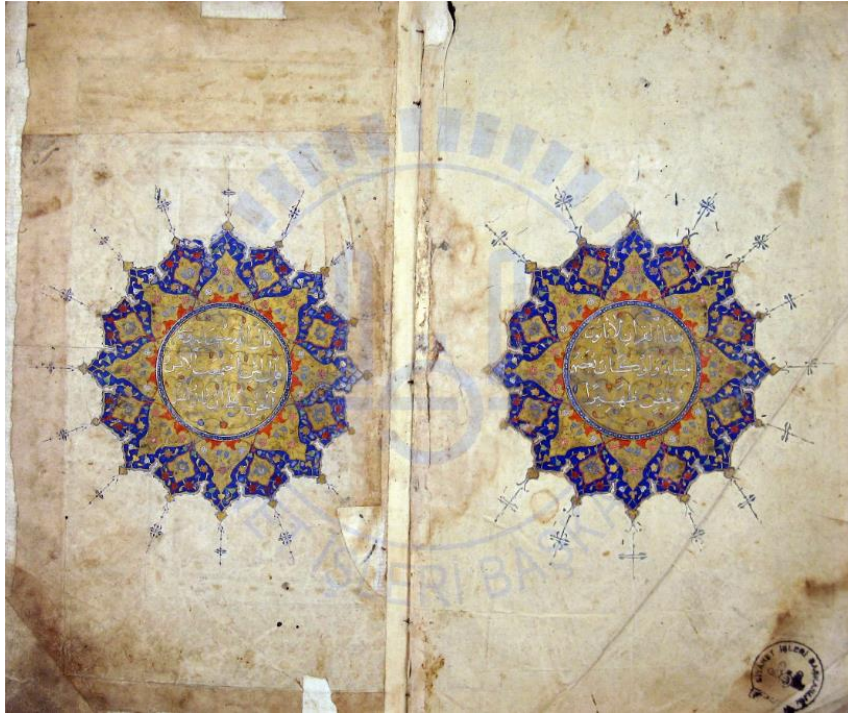
1b varağında; " هَذَا الْقُرْآنَ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا "

2a varağında; " قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى " yazmaktadır. 2a varağında " قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى " *Yüce Allah'ı tesbih ederim O da şöyle buyurdu* ifadesi ile âyete atıf yapılmakta ve İsrâ Suresi 88. âyetin ilk kısmı bu sayfada verilmektedir. Âyetin ilk kısmının 2a varağında, kalan kısmının 1b varağında olması, üzerindeki izlerden birçok müdahaleye maruz kaldığı anlaşılan eserin sayfalarının yer değiştirmiş olabilme ihtimalini düşündürmektedir. İsrâ Suresi 88. âyetin tamamı ve meali aşağıdaki gibidir.

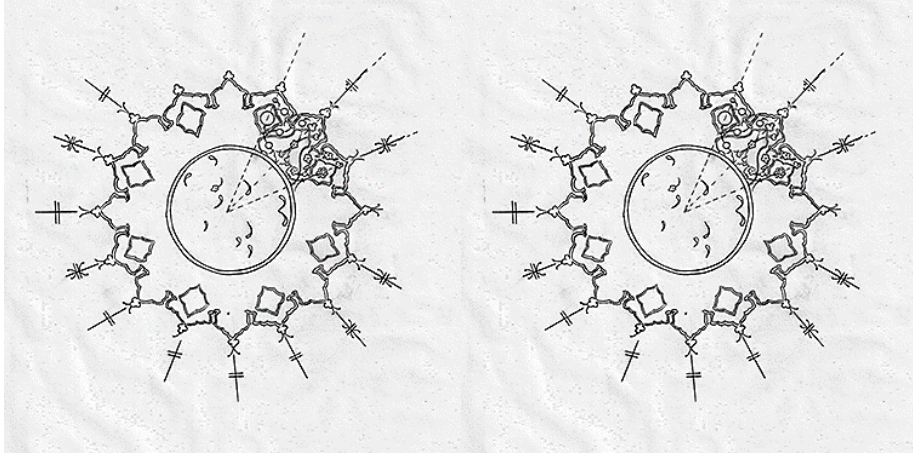
قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا (٨٨-٨٧م)

İsrâ Suresi (17) 88. Âyet; "De ki: "Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar." (<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/İsrâ-suresi/2117/88-89-ayet-tefsiri>)

Yazı alanının etrafına yuvarlak formda cetveller çekilmiş, içlerine +, - işaretleri konularak bezeme yapılmıştır. Cetvellerin etrafı rumilerle sekiz adet paftaya ayrılmıştır. Bu paftaların içlerine altın, turuncu, mavi, pembe renklerde bitkisel motiflerle kompozisyonlar oluşturulmuştur. Diğer alanlar mavi zemin üzerine bitkisel bezemeler yapılarak dendanlar ile sınırlandırılmıştır. Dendanların etrafı kobalt mavi renkte bitkisel motiflerden oluşan zarif tığlarla süslenmiştir (Resim 3, Çizim 3).

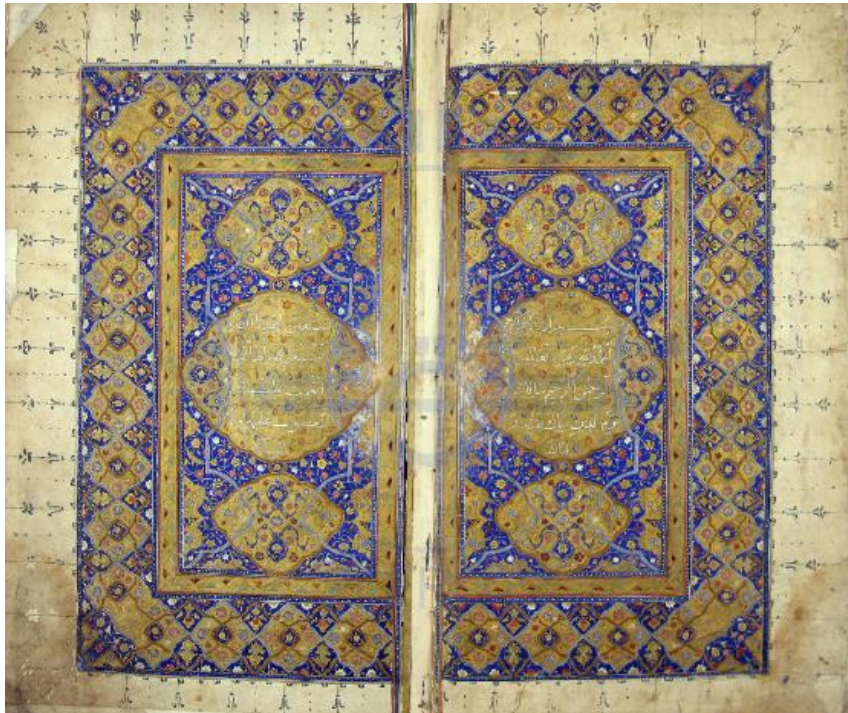

Resim 3: 0059 Envanter Numaralı Eserin Zahriye Sayfası

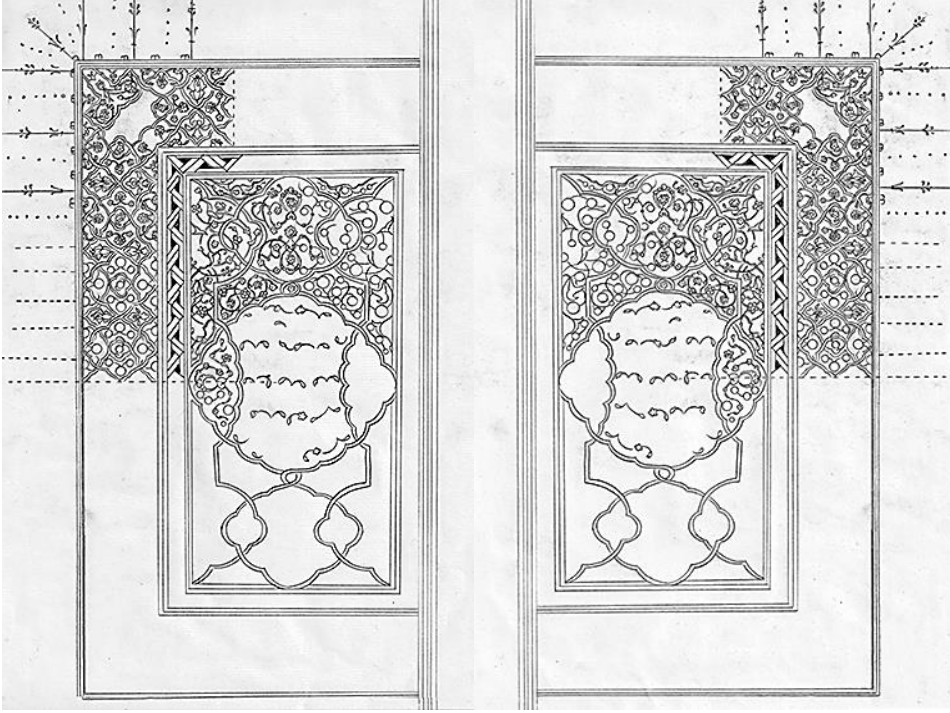

Çizim 3: 0059Envanter Numaralı Eserin Zahriye Tezhibi

Serlevha tezhibinde 2b sayfasındaki Fatıha suresi 3a sayfasında da devam etmektedir. Ortadaki yazı alanı ve tasarımın geneli Erken Osmanlı dönemi Türkmen ustaların Tezhiplerinde gördüğümüz “bant” “iplik” gibi kelimelerle isimlendirilen dendan formundaki şeritlerle paftalara ayrılmıştır (Tanındı, 2015). İçerisinde “+ , -” motiflerinden oluşan bantların çevrelediği yazı altın üzerine beyaz üstübeç mürekkebiyle yazılmıştır. Hazırlanan bu formun kenarlarında ise bulut motifi ve bitkisel bezemeler kullanılmıştır. Bantlarla oluşturulan, yazı alanının alt ve üstündeki diğer paftalar, bitkisel motifler ve bulut motifi ile bezenmiş ve zemin altınla renklendirilmiştir. Diğer alanlar, kobalt mavi üzerine bitkisel motifler ve rumi kapalı formları ile bezenmiştir. Kenarlarda cetvele yapışık olarak rumilerle zemin ayırma yapılmış, altın zemin üzerine bitkisel ve rumi motiflerle bezenmiştir. Bu alanın etrafı geçme motiflerle oluşturulmuş pervazlarla çevrenmiştir. Yazı alanının dışındaki dış pervazda zemin bantlarla ayrılarak paftalar oluşturulmuştur. Oluşturulan bu formların içerisine altın zemin üzerine bitkisel bezemeler yapılmıştır. Bu alanın dışında kalan alanlar ise kobalt mavi üzerine bitkisel motiflerle bezenmiştir. Tezhibin etrafı cetvellerle çevrenmiştir. Cetvellerin etrafına havalı, düz, renkli tahrir (kuzu) çekilmiştir. Cetvellerin dışı sayfa kenarına doğru tığlarla sonlandırılmıştır. Tığlar, bitkisel motifler kullanılarak çift tahrir tekniğinde bezenmiştir (Resim 4, Çizim 4).

Resim 4: 000059 Envanter Numaralı Eserin Serlevha Sayfası (Fatıha)

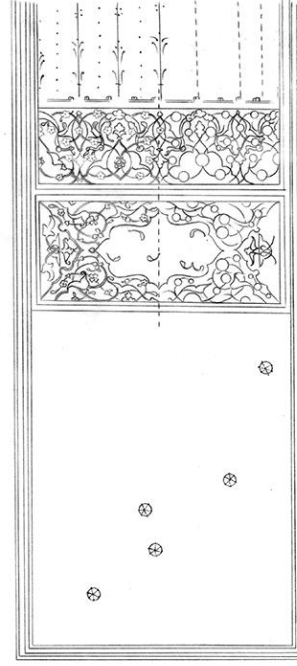

Çizim4: 000059 Envanter Numaralı Eserin Serlevha Sayfası (Fatiha)

Serlevha tezhiplerinin olduğu sayfalar da genellikle karşılıklı olarak Fatiha ve Bakara sûreleri yer alır. 2b sayfasında Fatiha sûresi ve 3a sayfasında da Bakara sûresi genelde simetrik olarak tezhiplenir. 000059 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim'de 2b sayfasında başlayan Fatiha sûresi 3a sayfasında da devam etmiş ve böylelikle serlevha tezhiplerinin yer aldığı karşılıklı bu iki sayfada yalnızca Fatiha sûresi yazılmıştır. Bu sebeple Bakara sûresi 3b sayfasına yazılmış ve bu sayfada Bakara sûresinin etrafına sûrebaşı tezhibi yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'ler dışındaki yazmalarda konunun başladığı ilk sayfaya "fasıl başı, bahir başı" gibi isimler verilirken bu sayfalara yapılan süslemeye de "unvan tezhibi, başlık tezhibi" gibi isimler verilmektedir. Kur'an-ı Kerim'ler de ise benzer süslemeler sûrebaşı, cüzbaşı olarak tanımlanmaktadır. (Kurfeyz, 2003; Derman, 2010; Kaçar ve Bilgen, 2020; Kaçar ve Bilgen, 2021; Kaçar, 2020) Sûrebaşı tezhibi yazı alanına sûrenin adı altın zemin üzerine beyaz üstübeç mürekkebiyle yazılmıştır. Kenarlarda ise dendanlarla sınırlandırılan alanlar içerisine zemin ayırmada da kullanılan ve kapalı rumi formları olarak adlandırılan rumi düzenlemesi ve serbest dal üzerinde tasarlanmış rumi kompozisyonları oluşturulmuş, zemin altınla renklendirilmiştir. Diğer alanlar ise kobalt maviyle renklendirilerek bitkisel motifler yapılmıştır. Yazı alanı altın cetvellerle çevrelenmiş ve sayfanın üstü taç tezhibiyle bezenmiştir. Taç tezhibi dikdörtgen formda hazırlanmıştır. Rumi kapalı formlarla zemin ayrılmış, altın ve kobalt mavi zemin rengi kullanılmıştır. Tasarım alanı Rumiler, bulutlar ve bitkisel motiflerden oluşturulan bir tasarımla bezenmiştir. Taç tezhip alanı eserin serlevha tezhibinde gördüğümüz tarzda tığ motifleriyle sonlandırılmıştır (Resim 5, Çizim 5).

Resim 5: 000059 Envanter Numaralı Eserin Sure Başı Tezhibi (Bakara Sûresi)

Çizim 5: 000059 Envanter Numaralı Eserin Sure Başı Tezhibi Analiz Çizimi (Bakara Sûresi)

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesinde korunan 000645, 000071, 000059 envanter numaralı üç adet el yazması Kur'ân-ı Kerîm tezyini açıdan incelenmiştir. Eserlerin istinsah tarihine ulaşılamamıştır. İncelenen eserlerdeki renk, desen, kompozisyon özelliklerine bakıldığında eserlerin Klasik dönemde yapıldığı düşünülmektedir. 000645 Envanter numaralı eserin şirazesini dağılmış, (dikişleri kopmuş) bazı varakları su almış ve tezhip süslemeleri zarar görmüştür. 000071 envanter numaralı eserin bazı varakları su almış, sayfalarda lekeler oluşmuştur. Bazı varaklar ise kâğıt yapıştırmak suretiyle tamir görmüştür. Eserde sayfanın sağ tarafında bir taç tezhibi oluşturulmuştur. Bu alanın zemininde kullanılan siyah renk ve kompozisyon özellikleri Fatih devri tezhiplerini düşündürmektedir. 000059 Envanter numaralı eserin bazı varaklarının neme maruz kaldığı ve lekelerin oluştuğu görülmüştür. Eser incelendiğinde, Küpeli'nin (2015) Tezhip Sanatında Yenilik Arayışları: II. Bâyezid Dönemi (1451-1512) adlı makalesinde beyaz ipliklerle (bant) oluşturulan paftaların II. Bâyezid döneminde ki Timur- Herat üslubu etkisiyle bezendiğini bize göstermektedir. Beyaz iplik olarak ifade edilen zemini bölmeye yarayan bu ipliklerin kalp şeklinde birbirine bağlanmasıyla oluşan düğüm bu dönemde yapılan üslubun ayırt edici özelliği olduğu belirtilmektedir. Serlevha sayfasındaki süsleme tekniğinden, iplik formundan ve eserdeki motiflerden dolayı eserin klasik dönemde yapıldığı ve hatta II. Bâyezid döneminde ki Timur- Herat üslubu etkisiyle yapılmış eserlere benzediği düşünülmektedir.

000071 ve 000059 envanter numaralı eserlerin rumi, geometrik (zencerekler) ve bitkisel motifler kullanılarak tezhiplerinin tasarlandığı görülür. 000645 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim'de ise tezhip tasarımlarında yalnızca bitkisel motifler tercih edilmiştir (Tablo 1).

000059 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim'in serlevha sayfalarının 3a sayfasında Bakara sûresi yerine Fatih sûresinin devamı görülür. Bakara sûresi 3a sayfasında sûrebaşı tezhibi ile birlikte karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen Kur'an-ı Kerimlere ait tezhipler Klasik dönemin süsleme özelliklerini ve sanat anlayışını yansıtmaktadır. İncelenen eserler döneminin sanat anlayışı, işçilik,

tezhip sanatının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimleri göstermesi bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Eserlerin süsleme özelliklerinin detaylı olarak kayıt altına alınması, teknik çizimlerinin yapılması, kompozisyon özelliklerinin analiz edilmesi, tahmini dönemlerinin belirlenmesi, Türk tezhip sanatına ilişkin örneklerin detaylı olarak kayıt altına alınıp literatüre kazandırılması açısından büyük önem arz etmektedir. Zamanın yıkıcı etkisine maruz kalıp kimi zamanda çeşitli dış etkilerden dolayı yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türk kültürünün bu nadide eserlerinin kütüphane, arşiv, müze raflarından bu tür çalışmalar vasıtası ile araştırmacıların ve sanatçıların bilgisine ve hizmetine sunulması kültürün devamlılığını ve yaşatılmasını sağlamaktadır.

Tablo 1: Yazma Eserlerde Görülen Motif Çeşitleri

Envanter Numaraları	Kullanılan Motifler		
	Rumi Motif	Geometrik Motif (Zencerek - Geçmeler)	Bitkisel Motif
000645			X
000071	X	X	X
000059	X	X	X

KAYNAKÇA

- Biol, İ. (2012). Tezhip. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 41, 61-62 <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezhip#1>
- Biol, İ. (2017). *Klasik Cevir Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Binark, İ. (1964). Türk Kitapçılık Tarihinde Tezhip Sanatı. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*,13,3-4. 17-35
- Binark, İ. (1969). Tezhip Sanatı ve Kitapçılık Tarihimizde Fatih Devri Tezhipleri. *Türk Kültürü*. 75 (VII). Türk Kültür Araştırma Enstitüsü. 220-233
- Binark, İ. (1975). *Eski Kitapçılık Sanatımız*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Derman, F. Ç. (2010). Tarihimizde Mushafların Bezenmesi. *Diyanet İlmi Dergi*. Ankara: TDV Yayınları. 46 (4). 137-144.
- Derman, F. Ç. (2012). Tezhip. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 41. 61-68 <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezhip#1>
- Derman, F. Ç. (2013). Osmanlı İstanbul'unda Bezeme Sanatı. *I. Uluslararası İstanbul Sempozyumu*, İBB Yayınları. 445-509
- Dilber, M. (2022). Kastamonu yazma eser kütüphanesinde muhafaza edilen 1903 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim'in tezhip sanatı açısından incelenmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12 (3): 521-540.
- Duran, G. (2018). Osmanlı Tezhip Sanatında Natüralist Üslûpta Çiçekler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.2:31. 177-199
- Kaçar, U. (2020). *Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'nde Korunan Alanya Müzesi 487 Envanter Numaralı Kur'an-ı Kerim'in Tezhiplerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Diyaret İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde Korunan Üç Adet Kur'an-ı Kerim'in Tezhiplerinin İncelenmesi

- Kaçar, U. ve Bilgen, M. (2020). Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde Korunan 000717-(1-30) Envanter Numaralı Kur'an-ı Kerim Cüzlerinin Tezyinat Açısından İncelenmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*. 10 (2): 326-341.
- Kaçar, U. ve Bilgen, M. (2021). Sûrebaşı Tezhiplerinde Desen Çeşitliliğini Sağlayan Unsurların Alanya Müzesi 487 Envanter Numaralı Kur'an-ı Kerim Örneğinde İncelenmesi. *Art-Sanat*. 16. 329-354. İstanbul Üniversitesi Yayınevi. DOI: 10.26650/artsanat.2021.16.0011
- Kaygusuz, E.(2016). Türk Tezhip Sanatı. *Türk Kitap Sanatları Tarihi*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı.
- Küpeli, G. (2009). Tezhip Sanatında Yenilik Arayışları: II. Beyazıt Dönemi (1481-1512). Özcan, A. R. (Ed.), *Hat ve Tezhip Sanatı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları. 321-341
- Mahir, B. (1988). Kanuni Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslubu Saz Yolu. *Türkiye'miz Kültür ve Sanat Dergisi*, 18 (54). 28-37.
- Özcan, A. R. (2009). *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Özcan, Y. (1990). *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*. Ankara: Mas Matbaası.
- Özen, M. E. (1985). *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*. İstanbul: Basım Atölyesi.
- Özen, M. E. (2003). *Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Gözen Kitap Ve Yayın Evi.
- Özönder, H.(Ed). (2003). *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- Sertyüz, N. (2009) Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde Bulunan Bazı Yazma Eserlerin Tezhiplerinin İncelenmesi. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Konya. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanıdı, Z. (2015). Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı, *Hat ve Tezhip Sanatı*. (Ed. Ali Rıza Özcan.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 243-282.
- Taşkale, F. (1994). Tezhip Sanatının Kullanım Alanları. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşkale, F. (1997). Tezhip Sanatı. *Sky Life*. 16 (173). 108-118
- Taşkale, F. (2015). 20. Yüzyıl Tezhip Sanatı, *Hat ve Tezhip Sanatı*. (Ed. Ali Rıza Özcan). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 417-434.